

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿԱՐԾԻՔԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ ՄԱՍԻՆ*

այ ժողովրդի կազմավորումը— մեր պատմության ամենաբարդ և կրնճոտ հարցերից մեկն է: Դժվար է այդ թեմայով դասախոսություն կարդալ այսպիսի խայտաբղետ լսարանում. այստեղ ներկա են բեյրութահայ մեր տարբեր շրջանակների ներկայացուցիչները— մասնագետ հայագետներ, հայ ժողովրդի պատմության դասախոսներ, պատմության ուսանողներ, իսկ սրանց կողքին՝ մեր պատմության հետ քիչ ծանոթ անձինք: Դժվար է մեզ համար գոհացում տալ միաժամանակ բոլորին— եթե մենք սկսելու լինենք նեղ մասնագիտական դասախոսություն, դժգոհ պիտի մնան ոչ մասնագետները, իսկ եթե սկսելու լինենք հանրամատչելի, պարզեցված դասախոսություն — դժգոհ պիտի մնան նեղ մասնագետները: Ուստի և որոշել ենք ընտրել նեղ մասնագիտականի և հանրամատչելի միջինը— *via media*-ն. գուցե այդ միջոցով հաջողվի մեզ դժգոհության տեղը բռնալ:

Բարդ և վիճելի այսպիսի հարցի մասին խոսելիս անհրաժեշտ է պատմական կոնկրետ փաստեր բերել և համոզել: Դժբախտաբար, մենք ձեռքի տակ չունենք հայալիտական այն հարուստ գրականությունը, որը հրատարակվել է Հայրենի երկրում և վերաբերում է մեր ժողովրդի ծագմանը:

Գրականության բացակայության պատճառով, մենք հարկադրված պիտի լինենք մեջբերումներն անել հիշողության հիման վրա, ուստի և ներողամիտ պիտի գտնվեք, եթե որոշ դեպքում հիշողությամբ չկարողանանք բառացի վերարտադրել սկզբնաղբյուրներից և ուսումնասիրողներից վերցրած քաղվածքները:

Նախապես ուզում ենք հայտնել նաև, որ մեր ներկա դասախոսությամբ հավակնություն չունենք, ինչպես ասում են, մի հարվածով լուծել հայ ժողովրդի կազմավորման հարցում եղած կնճոտ և շտապարանված առեղծվածները. մեր խնդրն է ներկայացնել ձեզ «Հայրենիքի գիտնականների կարծիքը հայ ժողովրդի կազմավորման մասին», ինչպես պարզ ձևակերպված է մեր թեմայի խորագրում: Բայց թող միաժամանակ սխալ տպավորություն չստեղծվի, որ մենք հենվելով Հայրենիքի գիտնականների կարծիքի վրա, ուզում ենք խուլս տալ մեր սեփական տեսակետն արտահայտելու պատասխանատվությունից: — Մենք զբաղվել ենք հայ ժողովրդի կազմավորման հարցով և ունենք մեր հաստատուն տեսակետը, որը և պարզորոշ կարտահայտենք դասախոսության ընթացքում:

Հայ ժողովրդի կազմավորման վերաբերյալ գոյություն ունեն մի շարք ավանդություններ և տեսակետներ: Մենք ուզում ենք համառոտակի կանգ առնել այդ ավանդությունների և տեսակետների վրա առանձին-առանձին և տալ նրանց մասին մեր գնահատականը:

* Տպագրում ենք պրոֆ. Ա. Աքրահամյանի Անթիլիասի Կյուպենկյան սրահում սույն թվականի փետրվար ամսի 4-ին կարդացած դասախոսությունը:—ԽՄԲ.

Հայ ժողովրդի ծագման մասին հնագույն շրջանից մեզ է հասել երեք ավանդություն՝ տեղական, վրացական և հունական:

Տեղական ավանդությունը, Մար Աբասից վերցնելով, դրի է առել պատմահայր Մովսես Խորենացին, իսկ հետագայում՝ նաև 7-րդ դարի պատմիչ Սեբեոսը: Անշուշտ դուր ծանոթ եք այդ ավանդության հետ:— Նրա համառոտ բովանդակությունը հետևյալն է. Բարելոնում իշխում է բռնակալ Բելը, որի մոտ ստրկական ծառայության մեջ են շատերը, որոնց թվում և Հայկ նահապետը, որ էլր գեղապատշաճ և անձնեայ, քաջագանգուր, խայտալին և հաստաբազուկ: Վերջինս չի ցանկանում ստրկական ծառայության մեջ մնալ Բելի մոտ, ուստի և թողնում է Բարելոնը և իր ընտանիքով ու ազգականներով դալիս Հայաստան: Բելը մարդ է ուղարկում և հետ կանչում նրան: Հայկը չի համաձայնվում: Բելը հավաքում է իր զորքը և գալիս Հայաստան՝ Հայկին պատժելու համար: Տեղի է ունենում մենամարտ Հայկի և Բելի միջև. Հայկն իր նետը խրում է բռնակալի զրահապատ կուրծքը և գետին տապալում նրան: Ըստ այդ ավանդության, Հայկի սերունդն է, որ աճում, տարածվում է Հայաստանում, նրա անունով է, որ մեր ժողովուրդը կոչվում է հայ, իսկ մեր երկիրը՝ Հայաստան:

Մեր նախահայրը, ըստ այս ավանդության, հանդես է գալիս որպես ազատությունը սիրող, շարի, բնութիան դեմ ծառայող մի անձնավորություն. նշանակալից է, որ ազատասեր մեր ժողովուրդը իր ծագման ավանդությունը ստեղծել է իր նկարագրի, իր պատկերի համաձայն:

Հին մատենագրության մեջ հայ ժողովրդի ծագման մասին մի այլ ավանդություն գրի է առել վրացական անանուն պատմիչը «Քարթլիս ցխովրեբա»յում («Վրաց պատմության» մեջ), ըստ որի վրացիները, հայերը, աղվանները և կովկասյան մյուս ժողովուրդները մի հոր՝ Պորգոմի զավակներն են՝ հարազատ, արյունակից եղբայրներ — հայերը՝ Հայկի սերունդն են կազմում, իսկ վրացիները՝ Քարթլոսի:

Եվ, վերջապես, հայերի ծագման երրորդ ավանդությունը՝ այդ հունականն է, որը գրի են առել մի քանի հույն պատմիչներ՝ Հերոդոտոսը (488—425 թ. թ. մ. թ. ա.), Եվդոքոսը (408—355 թ. թ. մ. թ. ա.), Դիոնիսիոս Հալիկարնացին (1-ին դար մ. թ. ա.) և ուրիշները:

Հայերը, ըստ հունական ավանդության, ծագումով փրյուգիացիներ են. նախապես

նրանք ապրելիս են եղել Եվրոպայում, մակեդոնացիների հարևանության մեջ, իսկ հետագայում գաղթել են Փոքր Ասիա և բնակություն հաստատել Հայաստանում:

Առաջին դարի հույն պատմիչ Ստրաբոնը հայկական Արմենիա անունը կապում է հույն առասպելաբանության հերոսներից մեկի՝ արգոնավորդ Արմենիոսի հետ, որը իբր թև Թեսալիայի Արմենիոն քաղաքից է եղել, միացել է դեպի Կոլխիդա նավարկող Ցասոնի խմբին, եկել է Կոլխիդա, իսկ այնտեղից անցել Հայաստանի Եկեղյաց գավառը, ապա՝ Սպեր և հաստատվել այնտեղ: Ստրաբոնի տեղեկության համաձայն, այս Արմենիոսի անունով է, որ երկիրը կոչվել է Արմենիա, իսկ ժողովուրդը՝ արմեններ:

Հունական այս առասպելի ստեղծման նպատակը լիովին հասկանալի է մեզ. հույներն այդ շրջանում գաղութների լայն ցանց էին ստեղծել Արևելքում, փնտրում էին «երբեմնի հարևան և ազգակից» ժողովուրդներ՝ նրանց բարյացակամությունը շահելու և նրանց վրա հիմնվելու համար. նրանց աչքից ահա չի վրիպել հայ ժողովուրդը: Այդ նույն նպատակով, ի դեպ, հունական ավանդությունները Հունաստանից դուրս եկած են համարում ո՛չ միայն արմեններին, այլև պարսիկներին:

Բոլոր դեպքում, բերված երեք վկայությունն էլ, ինչպես հայկականը և վրացականը, այնպես և հունականը — առասպելներ են, դուրի պատմական չուրջ հիմքից: Ժամանակակից հասարակական գիտությունը, բնական է, չէր կարող խարխափել առասպելների այս նեղ շրջանակների մեջ և փորձեր պիտի աներ նոր և համոզեցուցիչ բացատրություններ տալու ինչպես բոլոր ժողովուրդների, այնպես և հայ ժողովրդի կազմավորմանը:

19-րդ դարում հանդես է գալիս ահա լեզուների և ժողովուրդների ծագումը նոր ձևով բացատրող տեսություն՝ պատմա-համեմատական լեզվաբանության տեսությունը, որը հիմնվում է լեզուների համեմատական ուսումնասիրության վրա և այդ հիման վրա խմբավորում ժողովուրդները ըստ ազգությունների:

Ժողովուրդների ծագումը համեմատական լեզվաբանությամբ բացատրող այս դպրոցի ներկայացուցիչներից հայ ժողովրդի կազմավորման հարցով զբաղվեց լեզվաբանության հնդեվրոպական խումբը (Բուպը, Պետերմանը և ուրիշները): Նոր տեսության հետևողները դատան, որ հայ ժողովուրդը պատկանում է լեզուների հնդեվրոպական խմբին:

Հնդեվրոպական այս տեսության էութիւնը հետեւյալն է. հնուց ի վեր մի նախահայրենիքում — ոմանք այդ նախահայրենիքը ենթադրում են Միջին Ասիան, ոմանք՝ Ռուսաստանի տափաստանները, ոմանք՝ Միդիան և այլն — ապրելիս է եղել հնդեվրոպական մի նախացեղ, մի նախաժողովուրդ, որը հետագայում կոտորակվել, ճյուղավորվել և տարածվել է Եվրոպայում և Ասիայում՝ Բրիտանական կղզիներից սկսած մինչև Հնդկաստան: — Այս խմբին պատկանող ժողովուրդները պահել են իրենց նախկին լեզվից բազմաթիվ բառեր և քերականական ձևեր, որոնք և ապացուցում են նրանց ազգակցութունը: Ըստ այս տեսության, հայերն ահա հնդեվրոպական այս ընտանիքի անդամ են հանդիսանում և մոտիկ ազգակցության մեջ են սլավոնական և գերմանական խմբի հետ: (Հնդեվրոպական լեզվաբանները հայկական լեզուն ներկայումս տեղադրում են արիական և սլավոնա-լիտվական խմբերի միջև): Ըստ այդ տեսության, հայերը նախապես ապրելիս են եղել Փրյուգիայում. 12-րդ դարում մ. թ. ա. Հելլենսպոնտոսի վրայով նրանք գաղթել են Փոքր Ասիա, երկար ժամանակ բնակվել են Հայիս գետի վրա և ապա 7-րդ դարում մ. թ. ա. շարժվել Հայաստան և մշտական բնակութուն հաստատել այստեղ:

Ժողովուրդների ծագումը տեղաշարժերով բացատրող տեսութիւնը գիտության մեջ կոչվում է նաև միգրացիոն (գաղթային) տեսութիւն: Հայ ժողովուրդը, ըստ միգրացիոն այդ տեսության, տեղաբնակ ժողովուրդ չէ, այլ եկել է Թրակիայից և բնակութուն հաստատել Հայաստանում:

Այս է, ընդհանուր գծերով, հայ ժողովրդի ծագման մասին հնդեվրոպական այն տեսութիւնը, որը պաշտպանել են հայագիտության մեջ պրոֆ. Պատկանյանը, պրոֆ. Խալաթյանցը, պրոֆ. Մարկվարտը, պրոֆ. Լևոն, ակադ. Հ. Մանանդյանը և ուրիշները: Չենք ուզում նրանց առաջադրած թեզերի վրա ծանրանալ առանձին-առանձին, որովհետև նրանց բոլորի հիմքը, ըստ էության, նույնն է — միգրացիան, գաղթը:

Ըստ որում, հայ ժողովրդի ծագումը միգրացիայով բացատրող հնդեվրոպական տեսության հետևող հայագետները բաժանվում են երկու խմբի. ոմանք պնդում են, թե Թրակիայից եկող արմենները Բրկրից դուրս են քշել նախաբնիկներին և ոչ ոքի հետ չեն ձուլվել, ուստի և հայերը զտարյուն հնդեվրոպական ժողովուրդ են, պատկանում են այսպես կոչված «նորդական» («հյուսիսային») խում-

բին, իսկ ոմանք պնդում են, թե ներգաղթող արմենները ո՛չ թե Բրկրից դուրս են քշել տեղացիներին կամ ոչնչացրել, այլ խառնվել, ձուլվել են նրանց հետ և այդ խառնուրդից է, որ ձևավորվել է հայ ժողովուրդը, ուրեմն՝ հայ ժողովուրդը խառնածին ժողովուրդ է:

Վերջին խմբի հայագետները վիճում են իրար հետ նաև այն մասին, թե այս ձուլման մեջ առաջնակարգ տարրը ո՞րն է հանդիսացել՝ եկվո՞ր տարրը, թե՞ տեղացին: Ակադ. Ն. Մառի կարծիքով, գերիշխող տարրը հանդիսացել է տեղականը: Նա իր «Կովկասի կոլտուրական աշխարհը և Հայաստանը» աշխատության մեջ, վերլուծելով հայկական լեզվաշերտերը, եկել է այն եզրակացության, որ այն բոլոր բառերը, որոնք կապված են Բրկրագործության, ճարտարարվեստի, մի խոսքով՝ կոլտուրական երևույթների հետ, տեղական ծագում ունեն, իսկ այն, ինչ որ ռազմավարության հետ է կապված և հետամնաց լեզվաշերտ է, եկվոր արմեններն են բերել իրենց հետ, և եզրակացնում է, որ հայ ժողովրդի կազմում գլխավորը, առաջնակարգը — տեղականն է հանդիսացել:

Այժմ անցնենք հայ ժողովրդի ծագման մասին Հայրենիքի մեր պատմաբանների տեսակետներին և ծանոթանանք նրանց տված լուսարանութիւնների հետ:

Հայ ժողովրդի ծագման հարցով Հայրենիքի մեր գիտնականներից զբաղվել են հետևյալ անձինք. —

ա) Պրոֆ. Ա. Ղարիբյանը՝ իր «Հայոց լեզվի պատմության ուսումնասիրության երեսուրջուն» խորագրով աշխատության մեջ 1937 թվականին:

բ) Պրոֆ. Բ. Բ. Պիտրովսկին՝ իր «Հայ ժողովրդի ծագման հարցի շուրջը» վերնագրով հոդվածում, որ հրատարակվել է Հայկական ՍՍՌ Գիտութիւնների ակադեմիայի «Տեղեկագրի» 1945 թվականի № 6-ում:

գ) Պրոֆ. Գ. Ղափանցյանը՝ իր «Հայաստան՝ հայերի բնօրրան» խորագրով ուսումնասիրության մեջ, որը լույս է տեսել ռուսերեն լեզվով 1947 թվականին:

դ) Պատմական գիտութիւնների թեկնածու Բ. Առաքելյանը՝ իր «Միգրացիոն տեսությունը և հայ ժողովրդի առաջացման հարցը» վերնագրով գրքուկում, որ հրատարակվել է 1947 թվականին:

ե) Պատմական գիտութիւնների թեկնածու Ս. Երեմյանը՝ իր «Հայերի ծագման հարցի շուրջը» վերնագրով հոդվածում, որ լույս է տե-

սել ուսանողներին լեզվով «Պատմութեան հարցեր» ամսագրի 1952 թվականի № 7-ում:

դ) Եվ, վերջապես, մենք՝ մեր «Հայ ժողովրդի էթնիկական կազմավորումը» վերնագրով մի փոքրիկ ուսումնասիրութեան մեջ, որը դեռ չի հրատարակված:

Խոսելով հայ ժողովրդի ծագման հարցում մեր գիտնականների պաշտպանած տեսութեան մասին, նախ պետք է հայտնենք, որ մենք ազատ ենք այն նախապաշարումներից և կաշկանդումներից, որ ունենք դուք՝ արտասահմանյան գիտնականները: Այստեղ ձեզ մոտ ընդունված է և քաղաքացիություն ունի ազնիվ և անազնիվ, ընդունակ և անընդունակ ժողովուրդների ուսուցիչական տեսությունը:

Մենք, Հայրենիքի պատմաբաններս, շատ հեռու ենք որևէ ժողովրդի նախապատվություն տալու սկզբունքից. մեր կարծիքով, բոլոր ժողովուրդները, ինչպես ճիշտ նկատեց պրոֆ. Բյուզանդն իր ներածական խոսքում, ընդունակ են ստեղծագործելու չկան աշխարհում ընդունակ և անընդունակ ժողովուրդներ: Ժողովուրդների ստեղծագործական ունակությունները կապված են տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական այն պայմանների հետ, որի մեջ նրանք աշխատում են: Ուստի և մենք հարցի ուսումնասիրությանը մոտենում ենք առանց կողմնակալության, առանց որևէ նախապաշարման և միտումի:

Այնուհետև, հարցի ուսումնասիրությանը մենք չենք մոտենում միակողմանիորեն — մենք, օրինակ, չենք վերցնում լեզվական, պատմական, հնագիտական, ազգագրական և մարդաբանական տվյալներն առանձին-առանձին և նրանց վրա կառուցում մեր եզրակացությունները, այլ օգտագործում ենք և համադրում գիտության բոլոր տվյալները: Ուստի և պատահական չէ, որ հայ ժողովրդի կազմավորման հարցի ուսումնասիրությանը մեզ մոտ համատեղ զբաղվում են տարբեր գիտությունների ներկայացուցիչները՝ և՛ պատմաբանը, և՛ լեզվաբանը, և՛ ազգագրագետը, և՛ հնաբանը, և՛ մարդաբանը:

Նկատի ունեցեք, որ բոլոր ժողովուրդների, այդ թվում և հայ ժողովրդի կազմավորման մասին մեր ունեցած տվյալները շատ կցկրտուր են, շատ պատահական և դժվար են ենթարկվում գիտական ընդհանրացման: Նկատի ունեցեք նաև, որ ոչ մի ժողովուրդ, այդ թվում և հայ ժողովուրդը, չի հիշում իր ծագումը, և ինքն ավելի հին է, քան իր մասին ստեղծված առասպելները: Ուստի և մենք պիտի օգտագործենք մեզ մատչելի բոլոր տրվյալները, որպեսզի կարողանանք հարցին ճիշտ լուծում տալ:

Մարդկային հասարակության նախնական շրջանի մասին ամենից վստահելի սկզբնաղբյուրները, համեմատաբար, հանդիսանում են հնագիտությունը և ազգագրությունը — նրանք են մեզ հնարավորություն տալիս շատ ու քիչ պարզաբանելու դարերի խորը հնություն կրող և մշուշով պատած մեր անցյալը, մեր ժողովրդի ծագումը:

Հենվելով ահա այդ գիտությունների տրվյալների վրա, մենք ժողովուրդների առաջացումը միանգամայն այլ ձևով ենք բացատրում, քան ընդունված է ձեզ մոտ: Ձեզ մոտ ժողովուրդների կազմավորումը, ինչպես ասացինք, ներկայացվում է հետևյալ ձևով. գոյություն ունի մի նախացեղ ժողովուրդ, որը կոտորակվում է առանձին մասերի, այդ մասերը՝ առանձին ենթամասերի, որոնք և առանձին-առանձին ժողովուրդներ են կազմում: Մենք հակառակ կարծիքի ենք. մեր տեսակետով, ժողովուրդները կազմավորվում են ո՛չ թե կոտորակվելու, այլ միավորվելու ճանապարհով — առանձին մասեր տոհմերի և ցեղերի միավորումից է, որ կազմավորվում են ժողովուրդները և ոչ հակառակը:

Ապացուցված է, որ աշխարհի բոլոր ժողովուրդները, առանց բացառության, իրենց պատմության արշալույսին մասդես են գալիս ոչ թե մի միասնական ժողովրդի ձևով, այլ առանձին տոհմերով, ցեղերով և կամ ցեղային միություններով: Այդ մասին փաստեր որքա՛ն ուտեք և առե՛ք է բերե՛ք: Վերոգրեք, օրինակ, հենց Ամերիկայի նախաբնիկները, որոնց ազգագործուներ մասնամասն ուսումնասիրված է: Ես նկատի ունեմ առանձնապես Լուիս Մորգանի հավաքած ազգագրական անգնահատելի նյութերը: Առաջին անգամ ելիոպացիները երբ մտան Ամերիկա, ի՞նչ տեսան այնտեղ:— Ոչ թե միատարր ժողովուրդներ, այլ ցեղեր, տոհմեր՝ իրառեղ անջատ, յուրաքանչյուրն իր նեոսին սահմանափակ կյանքով և սովորույթներով: Կամ վերցնենք ներկայիս Աֆրիկայի հետամնաց ժողովուրդները: Ի՞նչ ենք տեսնում:— Նրանցից ոմանք ներկա իմաստով դեռ ժողովրդի որակ չունեն, ապրում են իրարից անջատ, առանձին տոհմերով և ցեղերով: Կամ վերցնենք փաստեր մեր պատմությունից: Ուրարտական Ռուա թագավորը (730—714 թ. թ. մ. թ. ա.) Սևանում թողած մի արձանագրության մեջ Սևանի յճի հարավային ավազանում թվարկում է 24 երկիր, որոնց «թագավորներին ինքը հնազանդեցրել է: Միծաղելի կլիներ մտածել, թե Սևանից հարավ փոքրիկ տարածության վրա ապրելիս են եղել 24 ժողովուրդներ կամ գոյություն են ունեցել 24 պետություններ՝ իրենց թագավորներով: Խոսքը,

անվիճելի, վերաբերում է տոհմա-ցեղային միություններին և նրանց տոհմապետներին: Կամ վերցնենք ասորական 10—13-րդ դարերի այն արձանագրութիւնները, որոնց մեջ Վանի շուրջ հիշվում է 23-ից մինչև 60 թագավորութիւն: Այստեղ ևս, անվիճելի, խոսքը վերաբերում է տոհմա-ցեղային միութիւններին:

Պատմական այս փաստերը, ինչպես և հնագիտական բազմաթիւ տվյալներ, անվիճելի, ապացուցում են, որ աշխարհի բոլոր ժողովուրդները, այդ թվում և հայ ժողովուրդը, կազմավորվել են տոհմերի և ցեղերի միավորումից, և ոչ հակառակը: Այս շատ համոզեցուցիչ ձևով ապացուցել են պրոֆ. Սամվելյանը իր «Հին Հայաստանի կոլտուրան» աշխատութեան և Ս. Սարգսյանը իր վերջերս լույս տեսած «Палеолит в Армении» աշխատութեան մեջ:

Ընդունելով հայ ժողովրդի մանր տոհմերից և ցեղերից առաջանալու այս տեսութիւնը, մենք այսուհետև խնդիր ենք դնում մեր առջև պարզելու՝ թե հայ ժողովրդի կազմում ի՞նչ ի՞նչ տոհմեր և ցեղեր են մտել:

Հայկական լեոնաշխարհի նախաքնիկների մասին մեր ունեցած ամենահնազույն տեղեկութիւնները վերաբերում են 3000—1500 թվականներին մ. թ. ա.: Եգիպտոսի Տել-Ամրանի և Բողազ-քոյի հիերոգլիֆ արձանագրութիւնների մեջ Հայաստանի հարավ-արեւելեյան մասում, դանազան կապակցութեամբ, առաջին տեղամ հիշվում են սուբարինները կամ խուրրինները և միտանինները: Այս մասին շատ ուշագրավ է պրոֆ. Ա. Խաչատրյանի «Հայաստանի սեպագրական շրջանի քննական պատմութիւնը» վերնագրով ուսումնասիրութիւնը, որը հիմնված է արձանագրական տվյալների վրա՝ շուրջ 3000—600 մ. թ. ա. (հրատարակված է Երևանում 1933 թվականին): Պրոֆ. Ա. Խաչատրյանի սկզբնաղբյուրներից հավաքած տեղեկութիւններից պարզ երևում է, որ մենք այստեղ գործ ունենք ո՛չ թե կազմակերպված էթնոսի, այլ ցեղատոհմային միութիւնների հետ. դրան հարձակումներից պաշտպանվելու համար, մի շարք ցեղեր միավորվում են մի անկայուն դաշնակցութեան մեջ, հանդես են գալիս մի հավաքական անվան տակ և շատ շուտ կազմալուծվում և հեռանում պատմութեան ասպարեզից: Այդ երևույթը, ընդհանրապես, հատուկ է պատմութեան արշալույսին հանդես եկող բոլոր ժողովուրդներին:

Հնամենի այդ ժամանակներում դեռ հնարավոր չէր հայ ժողովրդի կազմակերպումը, որովհետև ժողովուրդների կազմակերպման համար, համեմատաբար, դարգացման բարձր աստիճան էր հարկավոր: Պարզված է, որ

էթնոսի կազմավորումը տեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ նախնադարյան տոհմատիրական հասարակութիւնը այնքան է զարգանում, որ սկսում է քայքայվել և իր տեղը դիջել նոր ծնվող դասակարգային հասարակութեանը, այսինքն՝ այն ժամանակ, երբ առաջանում է պետութիւնը:

Մեր ձեռքի տակ եղած տվյալներից երևում է, որ Հայաստանի նախաքնիկները հավասարաչափ, համընթաց զարգացում չեն ունեցել— այն ժամանակ, երբ դաշտավայրում տոհմատիրական հասարակութիւնը այնքան է զարգացել, որ սկսել է քայքայվել, լեոնային մասերում մնացել է այն գրեթե անփոփոխ: Եվ այդ է պատճառը, որ հայ ժողովրդի կազմավորման ընթացքը խիստ ձգձգվել է,— ձգձգվել է և վելի քան երկու և կես հազարամյակ:

Հայ ժողովրդի էթնիկ կազմավորման իրական պրոցեսը, մեր գիտնականների կարծիքով, սկսել է 15-րդ դարից մ. թ. ա. և կապված է եղել Հայաստանի ցեղային միութիւնների հետ: Այդ առանձնապես հաջող ապացուցել է պրոֆ. Գ. Ղափանցյանն իր «Հայաստան՝ հայերի բնօրրան» խորագրով աշխատութեան մեջ:

Պատմական և լեզվական մի շարք փաստերի հիման վրա այժմ ապացուցված վարիչ է համարել, որ հայ ժողովրդի էթնիկական կորիզը կազմող Հայաստանի ցեղախմբերը պատմութեան բնմուտ հանդես են եկել 15-րդ դարում մ. թ. ա.: Նրանց բնակավայրն է հանդիսացել Վանից հյուսիս-արևելք գտնվող հայկական միջնաշխարհը— մոտավորապես Եփրատ, Ճորոխ և Արաքս գետերի միջև ընկած շրջանները— արևմուտքից՝ Կարա-Հիսար— Զիմարան, արևելքից՝ մինչև Էրզրումի Ճահիճները, հյուսիսից՝ Պարսարյան լեռները, իսկ հարավում՝ Կարս-սոնն: Հայաստանի ցեղախմբերը ստեղծել են քաղաքական իրենց հետաքրքիր պատմութիւնը, ունեցել են բանակ և գործոն փոխաւորաբերութիւնների մեջ գտնվել հիթիթների հետ: Երկար ժամանակ նրանք պայքարել են հիթիթների դեմ և պահպանել իրենց անկախութիւնը: Հիթիթական աղբյուրները, ստորջ հայտնաբերվեցին Բողազ-քոյում և վերծանվեցին շեփ գիտնական Հրոզուու ջանքերով, բավականաչափ հարուստ նյութ են տալիս մեզ այդ մասին:

Պրոֆ. Գ. Ղափանցյանը պաշտպանում է այն կարծիքը, որ «Հայաստ» անունը ժողովրդի անունը չէ, այլ՝ երկրի, բնակչութեան վայրի: Հայաստ բառի սա վերջածանոտ համապատասխանում է հետագայի ստան վերջածանցին՝ երկիր, բնակչութեան վայր իմաստով, ինչպես Պարսկաստան նշանակում է պարսիկների երկիր, Մարաստան՝ մարերի

երկիր, Հնդկաստան՝ հնդիկների երկիր, այնպես էլ Հայաստան՝ հայերի երկիր, հայ ցեղերի բնակավայր։ Այդ նույն լեզվական օրենքով՝ Զազգիսա նշանակում է զազգերի երկիր, նինասսա՝ նինների երկիր, Դատտասա՝ դատտների երկիր և այլն։

Պրոֆ. Գ. Ղափանցյանը քննության առնելով Հայաստանի մեզ հասած բառապաշարը, որոշ նմանություններ է դտնում հայկականի հետ։ Այսպես՝

Հայասերեն	Հայերեն
hatt	հատանել
hassika	հասկ
habatis	հպատակ
han	հանել
spand	սպանդ
spard	սպարդել
isha	իշխել
tuk(k)	տոկալ և այլն։

Նա նմանություն է տեսնում նաև հիթիթական, հայասական և հին հայկական աստվածների պանթեոնների միջև։

Նա ապացուցում է, որ Հայաստանի լեզուն՝ հնդեվրոպական սիստեմի լեզու է հանդիսացել և հնդեվրոպական ժողովուրդները Փոքր Ասիայում գտնվելիս են եղել ավելի վաղ, քան ընդունված է նրանց բերել դրսից։

Հնդեվրոպական սիստեմի լեզվով խոսող հայաստի ցեղախմբի լեզուն, հնչյուն պարուհի են հին արևելյան լեզուներով զբաղվող մեր լեզվաբանները, նման է եղել հիթիթական լեզվին։ Նրանք նման են եղել այնքան, որ ուշ շրջանում ուրարտական աղբյուրները հայաստիներին չեն տարբերել հիթիթներից և անվանել են «խատինա», այսինքն՝ հիթիթներ։

Հայաստիները հիթիթներին նման են ետի և իոնեց արտաքինով այն աստիճան, որ հիթիթների գանգերը ուսումնասիրող մարդաբանները հիթիթական տիպոս համարել են «armenoïd» (հայկական)։ Ռուս գիտնական Վերխովը մանրամասն ուսումնասիրելով հիթիթական գանգերը, նույնիսկ հակաճառում է այն ուսումնականներին, որոնք ուրում են թե հիթիթական տիպոս նախահայկական է։ Նա գտնում է, որ հիթիթների տիպոսն է նախահայկական է, այլ ուղղակի հայկական է։ Այդ նմանությունը հիմք է տվել նույնիսկ եվրոպացի գիտնականներին՝ մտածելով՝ հայ ժողովրդի ծագումը կանի հիթիթների հետ, հույ անոտոր ստուգաբանելու անունով և անհայտ մոտեցրած անի հիթիթական արձանատուությունները կարողու հայտնելով։

Հայաստանի ցեղախմբերի արևելյան հարևաններն են հանդիսացել մուսուլման և տարալեզու ցեղախմբերը՝ վրացական ժո-

ղովրդի նախացեղերը, որոնք սերտ շփման մեջ են գտնվել հայաստի ցեղախմբերի հետ։

Հայագետներից ոմանց կարծիքով, Հայաստանի ցեղախմբերի էթնոգենիկ այս պրոցեսը շարունակել է մինչև նախրյան և ուրարտական ցեղախմբերի հանդես գալը՝ 13—12-րդ դարեր մ. թ. ա., այնուհետև դանդաղել է։ Մենք հակառակ կարծիք ունենք՝ մենք գտնում ենք, որ հայ ժողովրդի կազմավորման ընթացքում ամենից մեծ, ամենից գործուն դերը պատկանել է հենց Ուրարտունին։ Սկսած 9-րդ դարից մ. թ. ա., երբ Ուրարտուն քաղաքակրթության ստեղծիչը (կազմավորում) ապրեց, երբ ստեղծեց իր պետությունը, հայ ժողովրդի կազմավորման ընթացքը ո՛չ թե դանդաղեց, այլ ավելի արագացավ։ Ուրարտական թագավորները, ինչպես հայտնի է. միավորեցին Հայկական լեռնաշխարհը։ Ուրարտուի պետության սահմանները Արգիշտիի (810—778 թ. թ.), Մենուայի (788—750 թ. թ.), Սարգուրի (750—730 թ. թ.) և Ռուսայի (730—714 թ. թ.) օրոք այնքան ընդարձակվեցին, որ ուրարտական պետությունն իր սահմանների մեջ գրեթե ընդգրկեց Հայկական լեռնաշխարհը, նա քանդեց միջտոհմային այն բոլոր պատվարները, մեկուսիչ միջնորմները, որ գոյություն ունեին իրենից առաջ, իր սահմաններում գտնվող ահագին թվով ցեղախմբեր մի տեղից մյուսը տեղափոխեց, խթանեց լեռնային հեռավոր վայրերի դանդաղաշարժ տոհմերի վարձագմանը՝ դուրս հանելով նրանց նախնադարյան հետամնացությունից և մեկուսացած վիճակից և, վերօպիս, ընդարձակաժամպ պետության կազմավորումով, նա հնարավորություն ստեղծեց ցեղերի և տոհմերի տնտեսական, մշակութային և լեզվական սերտ համագործակցության համար։ Իսկ այս ամենը բարենպաստ հող ստեղծեց հայ ժողովրդի վերջնական կազմավորման համար։

Ուրարտական շրջանում հայաստի օրոքախմբերը դուրս են գալիս իրենց բնակության նախկին շրջանակներից և տարածվում հայկական ողջ միջնաշխարհում։ Դոկտ. Սերեյանը գտնում է, որ հայկական մի ցեղախումբ գտնվելիս է եղել Վանից հարավ Խոշաբ գետի մոտիկ և այդ ցեղախմբի անունով է, որ այդ ձորը կոչվել է Հալոս ձոր։ Նա արտահայտականություն չի համարում, որ հայկական հին առասպելը հայ ժողովրդի ծագման մասին կապված է հենց Հալոս ձորի հետ։

Հայ ժողովրդի էթնոսի մեջ գործուն դեր է ունեցել նաև արմեն կամ արմին կամ արմին ցեղատոհմային դաշնակցությունը, որը հին արևելյան աղբյուրներում հիշվում է Տիգրիսի վերին հոսանքում, Եփրատից դեպի արևելք։

Արմենները մասին մեր ունեցած տեղեկու-
թյունը շատ ավելի հին է, քան հնդեվրոպա-
կան տեսաբանների ենթադրած փրյուզիա-
կան արմենների գաղթը դեպի Փոքր Ասիա:
Պրոֆ. Հրոզնու վերծանած արձանագրության
մեջ, որը վերաբերում է 19-րդ դարին մ. թ.
ա., հիշվում է արդեն Արմենիան: Այդ արձա-
նագրության մեջ, հիթիթների Անտաշ թագա-
վորը խոսելով իր հաղթանակների մասին,
նշում է, որ «ես հաղթեցի Մանդակունուն՝
Արմենիայի թագավորին և իրեն գերի բերեցի
իմ երկիրը...»:

Արմենները հետագայում հիշվում են ասոր-
րական արձանագրությունների մեջ a-ri-me
ձևով:

Համեմատաբար ավելի շատ են հիշված
արմենները ուրարտական արձանագրությու-
նների մեջ ur-me կամ ar-me ձևով: Այսպես,
ուրարտական Մենուա թագավորը (810—778
թ. թ.) իր Մուշում թողած մի արձանագրու-
թյան մեջ հայտարարում է. «...Արշավեցի
ընդքամ Ուրմե երկրի, Եվանեցի Ուրմե երկի-
րը, կանգնեցի այս արձանագրությունը»:
Մենուայի որդին, Արգիշտի թագավորը
(778—750 թ. թ.) Վանի քարաժայռի վրա
փորագրել տված իր արձանագրության մեջ
հայտնում է. «Արշավեցի Ուրմե երկրի վրա,
Եվանեցի Ուրմե երկիրը [և] Բանդեցի այն...»:
Արգիշտիի որդու, Սարգուր թագավորի
(750—730 թ. թ.) Վանի արձանագրության
մեջ կարդում ենք. «եսալդ աստվածը ար-
շավանքի դուրս եկավ. մեծ ողորմածությամբ
նվաճեց Մուրիսիին, Ռելիկիախի երկրի թա-
գավորին. նա նվաճեց Ցինիլարիին, Լուեխուվ
որդուն, Տուպխու քաղաքի և երկրի թագավո-
րին. նա նվաճեց Աշուր-Նիտարիին, Սողա-
նիտարիի որդուն, Ասորեստան երկրի թագա-
վորին. նա Եվանեց Արմե երկիրը, երկրի թա-
գավորական քաղաք Նիխեբիանին: Նրանք
խոնարհվեցին Սարգուրի, Արգիշտիի որդու
առաջ»:

Ուսումնասիրողներից ոմանց կարծիքով,
Արմեն տեղանվան ընթերցումը սխալ է, ճիշ-
տը պիտի լինի Արմենի կամ Արմինի:

Ենթադրվում է նաև, որ եթե Արմեն երկրի
մայրաքաղաք Նիխեբիանի անվան վերջից
դեն նետվի ճի վերջածանցը, կարելի է այն
նույնացնել հայկական Նիբկիբու քաղաքի
անվան հետ, որը հին հայկական քաղաքա-
կան կյանքում գործուս դեր է ունեցել:

Թե՛ մեր, թե՛ արտասահմանի արևելագիտ-
ները վերջին տարիներս լույս ընծայած իրենց
ուսումնասիրությունների մեջ ընդունում են,
որ ուրարտական արձանագրությունների հի-
շած «armen»ները, իրոք, հետագայում էթ-
նիկ որակ տվող արմեններն են, միայն վի-
ճում են նրանց ծագման հարցում: Պրոֆ. Գ.
Ղափանցյանի կարծիքով, արմենները խուր-

րիտական ծագում ունեն: Նրա հետ համա-
կարծիք է Մելիքիշվիլին իր «Хаирн—Урарту»
աշխատության մեջ, որ լույս է տեսել անցյալ
տարի: Իսկ Ֆ. Կոնիգը «Հանդէս ամսո-
րեայ»-ում նորերս հրատարակած հոդվածում
վճռական այն տեսակետն է պաշտպանում,
որ արմենները՝ փրյուզիացիներ էին, որպես
ուզմական ցեղեր նրանք ապրում էին Մու-
շից հարավ-արևմուտք. ուրարտական թագա-
վորները իրենց ուզմական ուժը հզորացնելու
նպատակով այդ ցեղերի մեծ մասը վերա-
բնակեցրեցին երկրի կենտրոնական մասե-
րում, իսկ 7-րդ դարում, արմենական այդ
ցեղերը, օգտվելով քաղաքական նպատակով
պայմաններից, միացան տապալեցին Ուրար-
տուն և հանդես եկան «Արմինա» անունով:
Տվյալ վեճում, մեր կարծիքով, արդարուպյու-
նը պրոֆ. Գ. Ղափանցյանի և պրոֆ. Մելիքիշ-
վիլի կողմն է:

Ուշադրության արժանի է, որ Ուրարտուի
պատմության վերջին շրջանում «Արմինիա»
անունը հոմանիշ է հանդիսացել «Ուրար-
տու»ին: Դարեհի Բեհիստունում 520 թվակա-
նին թողած երեքելզյան արձանագրու-
թյան հին պարսկական և էլամական տեքս-
տերում հիշված Արմինա անունը բարեյական
թարգմանության մեջ փոխարինված է Ուրաշ-
աու (Ուրարտու) անունով, որից պարզ երե-
վում է, որ այդ ժամանակ Արմինա և Ուրար-
տու տեղանունները կամ ցեղանունները նույ-
նացվում էին՝ Արմինա ասելով հասկանում
էին Ուրարտու, Ուրարտու ասելով Արմինա:

Հայ ժողովրդի կազմավորումը ավելի գոր-
ծուն հունի մեջ մտավ 7—5-րդ դարերում
մ. թ. ա.: 7-րդ դարը նոր պարագույն է նշա-
նավորում մարդկության պատմության մեջ:
Սեմականությունը, որ դարերից ի վեր պատ-
մության ասպարեզում առաջնակարգ տեղ էր
սպահնով իր համար, իր տեղը զիջում է,
երբ Առաջավոր Ասիա են թափանցում հյու-
սիսից արշավող խմբերը և սկսում են էթնիկ
նոր խմբավորումներ:

Մեզ հայտնի է հյուսիսից Առաջավոր Արե-
վելք իջնող գաղթաշարժի երեք ավիճ՝ կիմմե-
րականը 8-րդ դարում մ. թ. ա., սկյութականը
7-րդ դարում մ. թ. ա. և սարմատականը 4-րդ
դարում մ. թ. ա.: Եվպոր այս հոսանքները
ցնցեցին Առաջավոր Արևելքը և մեծապես
խթանեցին էթնիկ կազմավորումների արա-
գացմանը:

Այս ամենը, քնական է, չէր կայող իր աղ-
ղեցությունը շնորհնել կազմավորված, բայց
դեռ այնքան էլ չկարծրացած հայկական էթ-
նոսի վրա: Ընդհանրապես, Հայաստանը հան-
դիսացել է հարավից, արևմուտքից և հյուսի-
սից եկող տարբեր էթնիկ հոսանքների ան-
ցուղին, որոնք այս կամ այն չափով իրենց

ազդեցութիւնն են թողել կազմակերպված էջնոսի վրա:

Հայ ժողովրդի կազմավորումը, հիմնականում, տեղի ունեցավ 7—4-րդ դարերում: Հայ ժողովրդի մեջ ձուլվեցին ո՛չ միայն հայասական և արմենական ցեղախմբերը, այլև բազմաթիվ ցեղային այլ միութուններ, դաշնակցութիւններ, որոնցից մի մասի անունները պահել են գրավոր հուշարձանները, իսկ շատերինը մոռացութեան տվել:

Այդ տեսակետից բացառիկ արժեք ունեն Բսենոֆոնի «Կիրոսպոլիտ» աշխատութեան մեջ հիշած այն ցեղերը և ցեղախմբային միութիւնները, որոնց նա տեսել է արմենների հարևանութեան մեջ: Նա հիշում է խալդայներին, մարդերին, խալուքներին, տառիսներին, սկյութացիներին, տիբարիներին, մաինայիկներին, հեսպերիտներին, փասիաներին, ուղիներին, պակտիներին և տասնյակ այլ ցեղերի և ցեղատոհմային միութիւնների, որոնց մեծ մասը հետագայում ձուլվեց հայ ժողովրդի մեջ:

Նկատի ունեցեք, որ ժողովուրդների կազմավորման ընթացքում բոլոր ցեղախմբերը չէ, որ գործուն դեր են ունենում, այլ նրանցից մեկն է միայն վերցնում կազմակերպչական նախաձեռնութիւնը — քաղաքակառուցական ակտի ուժեղ ցեղատոհմը, որը և իր անունն է տալիս կազմավորված էջնոսին ամբողջութեամբ առած: Հայ ժողովրդի կազմավորման առաջին շրջանում միջնաշխարհի՝ Հայաստանի ցեղախմբերն են վերցրել կազմակերպչական նախաձեռնութիւնը, նրանք են գլուխ կանգնել առաջին խմբավորմանը և իրենց անունը տվել նրան: Իսկ հետագա շրջանում, այդ նախաձեռնութիւնը անցել է արմեն կամ արմին կոչվող խմբին: Եվ քանի որ այդ ցեղը բնակվելիս է եղել Հայաստանի հարավային մասում՝ գրականութիւն ունեցող և համեմատաբար, զարգացած մշակութի տեր ժողովուրդների՝ բաբելացիների, պարթևների և եգիպտացիների հարևանութեան մեջ, ուստի և Հայաստանի բնակիչներին ճանաչում էին իրենց հարևան արմեն ցեղախմբի անունով և անվանում արմեններ: Ինչպես որ հույները ծանոթ չլինելով հյուսիսում իրենց սահմանակից սկյութացիներին, ենթադրել են, որ հյուսիսում գտնվող բոլոր ժողովուրդները սկյութացիներ են, այնպես էլ մեր հարավային հարևանների համար, մեր երկրի բնակիչները դիտվել են որպես արմեններ: Պրոֆ. Բ. Բ. Պիտրովսկու ուսումնասիրութիւնից պարզվում է, որ 7-րդ դարում գոյութիւն ունեցող ցեղային միավորումներից մեկն էր Արմենիա—Շուպրիան, որի գլուխ էր կանգնած հայկական ծագումով մի ցեղային դինաստիա (հարստութիւն): Այդ միավորման էտնարան (նահապետ) է հիշվում Պարույր

անունով մեկը՝ հայկական առաջին թագավորը, որը 612 թվին, վերև հիշված քաղաքական միավորման գլուխ կանգնած և դաշնակցած մեդիական կիսկարի հետ գրոհով վերցրին և կործանեցին Ասորեստանի մայրաքաղաք Նինվեն, իսկ հետո՝ նաև ասորական պետութիւնը:

Ի դեպ, հիթիթական պետութեան անկումից հետո Հայաստանի ցեղախմբերի ճակատագրի մասին ոչինչ չգիտենք, միայն նրանց պարած վայրում հիշվում են «սուխմի» կամ «սոխմի» ցեղախմբերը, որոնք, անշուշտ, նույն ցեղախմբերն են, բայց այլ անվան տակ: Մենք գիտենք, որ Հայաստանի ցեղախմբերի անմիջական հարևանները վրացական ցեղախմբերն էին, որոնք ճանաչում էին «սուխմի»ներին կամ «սոխմի»ներին և այդ անունով անվանում ամբողջ հայ ժողովրդին: Ի դեպ, «սոխմի» ցեղախմբերը ասորական արձանագրութիւնների մեջ «սուխմի» կամ «գուխմի» ձևով հիշվում են ուրարտական շրջանից առաջ:

Այսպիսով, բուն Հայաստանում, մենք մեր անունը պահել և հիշում ենք մեր բնակչութեան հիմնական կորիզը հանդիսացող հայասցի ցեղատոհմերի անունով, իսկ մեր հարևանները իրենց սահմանակից, բայց մեր ժողովրդի մեջ ձուլված արմեն կամ տամիլի ցեղախմբի անունով:

Հայկական էջնոսը իր որակական կարծրացումը ստացավ հելլենիստական դարաշրջանում, Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշավանքներից հետո, երբ փշրվեցին միջցեղային և միջէթնիկ արգելակող բոլոր պատվարները և հնարավորութիւն ստեղծվեց անարգել զարգացման համար: 3-րդ դարում արդեն Արմավիրը հիշվում է որպես «Հայաստանի գեղեցիկ քաղաք»:

Բսենոֆոնը արմեններին համախմբված է տեսել քաղաքական երկու օջախների շուրջ՝ արևմտյան, որի սատրապն է եղել Տիրիբասը, արևելյան, որի սատրապն է եղել Օրոնտը, այսինքն՝ Նրվանդը:

Արտաշեսյան հարստութեան շրջանում միավորվում են Հայաստանի անշատ մասերը և ստեղծվում է մի միասնական ժողովուրդ՝ բոլորից ընդունված մի լեզվով: Ասորաբուն արդեն վիճարկ է, որ Արտաշես թագավորի կողմից հայկական որժանված նահանգների միավորումից հետո հայերը «բոլորը միակեզու եղան»:

Հարց կարող է առաջանալ, թե հայ ժողովուրդը կազմավորումից հետո լեզվական, կուլտուրական կամ այլ փոխազդեցութեան մեջ գտնվե՞լ է իր հարևանների հետ, թե ոչ: Անպայման գտնվել է: Պիտի նկատի ունենալ, որ հայ ժողովուրդը կազմավորվել է Առաջավոր Արևելքում ժողովուրդների շարժուն խառնարանի մեջ, նա չինական պարսպով

անշատված չի եղել իր հարեաններին, այլ ձևավորվել ու զարգացել է իր հարեանների հետ ունեցած գործուն փոխազդեցության պայմաններում: Հայ ժողովուրդն իր հարեաններին ընդունել է որոշ ազդեցություններ, ինչպես և ինքը ազդել է հարեանների վրա: Հակագիտական է, սխալ է ուսումնասիրության ա՛յն մեթոդը, երբ առանձին բառերի նմանություն հիման վրա փորձում են ընդհանրացնող եզրակացություններ անել: Պրոֆ. Գ. Ղափանցյանը իրավացի անդրադառնալով այդ հարցին, նկատել է, որ առանձին անունների, բառերի նմանությունները գիտության համար արժեք չունեն, եթե նրանք չեն կապվում այս կամ այն ժողովրդի կազմավորման ընթացքի հետ: Այսպես, եթե մենք մոտենանք բառերի ձևական նմանություններով, ապա պիտի ասենք, որ հայերն ապրել են նաև Իտալիայում, որովհետև այնտեղ հնում հիշվում է Armenite անունով գետ և Arimnium անունով քաղաք, հայերը գտնվել են Աֆրիկայում, որովհետև այնտեղ հիշվում է Arganaca անունով քաղաքը, — իսկ այս ամենը բացահայտ անհեթեթություն է:

Մտե՛լ են արդյոք հայ ժողովրդի մեջ դերսից եկող ցեղախմբեր և: Անպայման մտել են: Կասկած չիսկ չի կարող, որ կիմմերական, սկյուֆական և սարմատական ցեղերը եկվորներ էին և նրանց որոշ մասը՝ ձուլվեց հայ ժողովրդի մեջ: Էթնոգենիկ պրոցեսը բարդ և երկարատև պրոցես է, — որոշ ցեղեր կարող են ներս գալ, որոշ ցեղեր կարող են ներսից դուրս գնալ: Բայց երբ մենք խոսում ենք հայ ժողովրդի կազմավորման մասին ամբողջությամբ առած, անվիճելի է այն, որ հայ ժողովուրդը, հիմնականում, կազմավորվել է որպես տեղաբնակ ժողովուրդ, որ նրա կորիզը կազմող երկու ցեղախմբերը՝ հայասցիները և արմենները, եղել են տեղացի և հիշվում են շատ ավելի առաջ, քան փրյուգիական արմենների ենթադրական գաղթը:

Հայ ժողովրդին համարելով տեղաբնակ ցեղախմբերից առաջացած ժողովուրդ, մեր գիտնականներն արդարացի քննադատության են ենթարկում միգրացիոն ուսսայական տեսությունը:

«...Հայերը ո՛չ մի տեղից չեն եկել և ո՛չ մի հզոր ուսսայի ճյուղ չեն կազմում, — գրում է պրոֆ. Ա. Ղարիբյանը «Ներածություն հայոց լեզվի» աշխատության մեջ, — այլ տեղական տոհմական կեցություններ ապրող հասարակությունների փոխադարձ ներձուլման, սոցիալ-քաղաքական և տնտեսական ներթափանցման և արտադրական ուժերի զարգացման հետեւյալանքով առաջ եկած նոր էթնիկական գոյացում են...» (էջ 66):

«Հայ ժողովրդի առաջացման միգրացիոն տեսության հիմնական արատն է, — գրում է

գիտությունների թեկնածու Բ. Առաքելյանը «Միգրացիոն տեսությունը և հայ ժողովրդի առաջացման հարցը» աշխատության մեջ, — որ նա հայ ժողովրդի կազմավորումը կարող է պատմական հողից, այն չի դիտում որպես ժողովուրդների կազմավորման համապատմական օրինաչափություններով առաջ ընթացող մի տեղական պատմական պրոցես, կտրելով պատմական միջավայրից, անտեսում է այդ պատմական պրոցեսի զարգացումը բացահայտող արդեն բավականաչափ առատ փաստական նյութը» (էջ 45):

Մերժելով հայ ժողովրդին դրսից բերելու միգրացիոն արատավոր «տեսությունը» և հայ ժողովրդին համարելով հիմնականում տեղաբնակ ցեղային միություններից կազմակերպված ժողովուրդ, մենք հանգում ենք այն կարևոր եզրակացության, որ հայ ժողովուրդը օրինական ժառանգն է հնագույն այն մշակույթի, որ ստեղծել են իր երկրի նախաբնիկները: Հայ էթնոսի մեջ ձուլվող տոհմերը և ցեղերը, հասկանալի է, որ իրենց հետ տարել են նաև իրենց մշակույթը, որից և սկիզբ են առնում հայ մշակույթի ստեղծագործական ակունքները: Ահա թե ինչո՛ւ հայ ժողովրդի պատմության դասընթացը, մեր կարծիքով, պիտի սկսել ո՛չ թե հնդեւրոպական արմենների ենթադրական ներգաղթից, ինչպես վարվում են ձեռք մոտ դասագրքեր հրատարակող որոշ հեղինակներ, այլ մեր երկրի նախաբնիկների պատմությունից:

Ամփոփելով մեր դասախոսությունը հայ ժողովրդի կազմավորման մասին, մեր եզրակացությունը հետևյալն է.

ա) Հայ ժողովուրդը կազմավորվել է, հիմնականում, տեղաբնակ տոհմա-ցեղային միություններից:

բ) Հայ ժողովրդի կազմավորման ընթացքում գործուն դեր են ունեցել հայացի ցեղախմբերը՝ Հայաստանի միջնաշխարհում և առմեն կամ առմիճ ցեղախմբերը՝ հայկական բարձրավանդակի հարավում, որոնք և իրենց անունները տվել են նոր կազմակերպված էթնոսին:

գ) Հայ ժողովրդի լեզուն ազգակից է հնդեւրոպական լեզվախմբին, բայց հայ ժողովրդի մեջ ձուլվել են նաև որոշ թվով սումերական-խորրիտական տարրեր:

դ) Հայ ժողովուրդը ո՛չ թե դրսից է ներգաղթել, այլ հիմնականում, տեղաբնակ ժողովուրդ է:

ե) Հայ ժողովուրդն օրինական ժառանգն է այն պատմության և մշակույթին, որն ստեղծել են նրա նախաբնիկները:

Ուզում եմ պատասխանել մի հարցի և վերջացնել. ի՞նչն է բնորոշ մեր ժողովրդին որպես էթնիկական որակ, ինչո՞ւ, օրինակ, քաջատրեւ, որ հայ ժողովրդի հետ իրենց պատմութիւնը ստեղծած հարեան մի շարք ուրիշ ժողովուրդներ հեռացել են պատմութեան բեմից, իսկ մենք կարողացել ենք այսօրան երկար գոյատևել:

Մեր ժողովրդի ամենաբնորոշ հատկութիւնը, սկսած իր կազմավորման օրից, մեր կարծիքով, հանդիսացել է ազատասիրութիւնը— ազատ, անկախ ապրելու ձգտումը: Մեր պատմութեան առաջին էջը սկսում է ազատութեան պայքարով: Ըստ մեր ժողովրդական ավանդութեան, Հայկ նահապետը կոչվում է բռնակալ Իելի դեմ և ազատութիւն ձեռք բերում: Արմենիայի ամենահին հիշատակութիւնը պահող Բհհրատունի արձանագրութիւնից երևում է, որ արմենները, հանուն իրենց ազատութեան և անկախութեան, կոչվում են 'Կարեհի կազմակերպված բանակների դեմ' և պաշտպանում իրենց Հայրենիքը: Յուցանշական է առանձնապես Քսենոֆոնի «Կիրոպեդիա»-ում հիշած այն տեղեկութիւնը, որ Արմենիայի ձերբակալված թագավորը երբ հարցաքննութեան է ենթարկվում Կյուրոսի կողմից՝ թե ինչո՞ւ է նա խախտել Միդիայի հետ կնքած պայմանագիրը և ապստամբվել, Արմենիայի թագավորը համարձակ պատասխանում է. «Որովհետև ուզում էի ինքս ազատ ապրել և ազատութիւն թողնել իմ որդիներին» (Քսենոֆոն, Կիրոպեդիա, III, 2, 17—24):

Նման օրինակներ որքա՞ն ուզեք կարելի է բերել պատմութիւնից: Մեր ժողովրդի ազատասիրութիւնը, մեր համոզմամբ, մեր գոյատևման գլխավոր ազդակներից մեկն է հանդիսացել:

Մեր ժողովրդի մյուս բնորոշ հատկութիւններից մեկն է եղել խաղաղասիրութիւնը, խաղաղ համակեցութիւնն իր հարեանների հետ: Մեր ժողովուրդը աչք չի ունեցել ուրիշի հողին և աշխատել է ապրել իր հարեանների հետ հաշտ և խաղաղ կյանքով: Մեր ժողովրդի բնավորութեան հումանիտական այդ գիծը շատ ցայտուն արտահայտված է մեր ժողովրդական էպոս «Սասունցի Դավթի» մեջ: Սասունցի Դավթին սպանելով Հայաստան խուժած Մարա Մելիքին, շի կոտորում նրա զինվորներին, այլ դիմում է նրանց խրատական խոսքերով՝ թե դուք աշխատավոր մարդիկ եք, երեխաների տեր, զնացեք ձեր հալալ վար ու ցանքի հետեից և մի՛ վրդովեք ուրիշի խաղաղ կյանքը:

Նվ, վերջապես, հայ ժողովուրդը աշխատասեր ժողովուրդ է, համառ ժողովուրդ է: Այդ մասին փաստեր բերելու կարիք չկա: Այդպիսի փաստեր դուք կարող եք վերցնել ձեր անձնական կյանքից:— Հիշեցեք համաշխարհային առաջին պատերազմի գաղթի ժանր, մղձավանջային տարիները, հիշեցեք՝ թե ինչ վիճակում գաղթեցիք արարական այս հյուրասեր աշխարհը:— Դուք գաղթեցիք կողոպտված, մերկ, սոված, ջարդված սրտով... իսկ այսօր կարողացել եք ո՛չ միայն ոտքի կանգնել, այլև շատ ու քիչ բարեկեցիկ կյանք ստեղծել ձեզ համար:

Նվ, վերջապես, իմ սիրելի ազգակիցներ, իմ հարազատներ. մեր ժողովրդի խաղաղասիրութեան և աշխատասիրութեան լավագույն ակացույցը տվել և տալիս է մեր սիրելի, մեր նվիրական Հայրենիք՝ Սովետական Հայաստանը, ուր հրաշագործ մեր նոր սերունդը, ազատ ամեն տեսակ կաշկանդումներից, նորանոր հաջողութիւններ է արձանագրում իր տարեգրութեան ոսկյա մատյանում:

Թույլ տվեք սրանով վերջացնել այսօրվա դասախոսութիւնս:

